

ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

УДК 330.837

НОРМА ДОВІРИ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК КРАЇНИ

Литвиненко Н.І., к.е.н.*E-mail: natalyt33@mail.ru**ДВНЗ «Національний гірничий університет»*

У статті представлені теоретичні дослідження структури норми довіри та її ролі у функціонуванні соціально-економічної системи. Оцінку рівня довіри у суспільстві проведено за двома показниками «Міжособистісна довіра», що означає довіру до інших членів суспільства та «Інституціональна довіра», який вимірює довіру до політичних, громадських та комерційних організацій. Індекси розраховані на основі опитувань проведених міжнародною та європейською організаціями, які досліджують цінності в різних країнах. Проведено статистичний аналіз взаємозв'язку між нормою довіри та рівнем соціально-економічного розвитку країни. У якості індикатора рівня соціально-економічного розвитку країни використано «Індекс розвитку людського потенціалу». Отримані результати дозволяють оцінити структуру інституціонального середовища країни і розробити рекомендації щодо формування ефективних норм та інститутів.

Ключові слова: міжособистісна довіра, інституціональна довіра, індекс розвитку людського потенціалу, добробут, соціально-економічний розвиток

UDC 330.837

NORMA TRUST AND SOCIO-AND-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE COUNTRY

Lytvynenko N.I., PhD in Economics*E-mail: natalyt33@mail.ru**SIHE «National Mining University»*

The article presents the theoretical studies of the structure of norm trust and its role in the functioning of the socio-economic system. Assessment of the level of confidence in the society held by two parameters «interpersonal trust», which means trust in other members of society and «institutional trust», which measures confidence in the political, public and commercial organizations. The indices have been calculated based on a surveys, which are conducted by international

and European foundation that explore values in different countries. It has been conducted a statistical analysis of the relationship between the rate of trust and level of socio-economic development of the country. As an indicator of socio-economic development of the country used «Human Development Index». The results obtained to assess the structure of the institutional environment of the country and to develop recommendations for the development of effective norms and institutions.

Keywords: interpersonal trust, institutional trust, Human Development Index, welfare, socio-economic development

Актуальність проблеми. Сьогодні все більше вчених-економістів починають приділяти увагу інституціональному середовищу в якому відбуваються реформи. Будь-яка діяльність вимагає встановлення зв'язку між суб'єктами незалежно від їх кількості. Одним із основних елементів такого зв'язку є довіра. Підтвердженням цього може слугувати крос-культурний аналіз провідних країн, який виявив, що однією із норм, яка обумовлює ефективність функціонування економічної системи і не тільки її, а і усього суспільства в цілому є довіра. Останнім часом цьому феномену приділяють значну увагу не тільки психологи та соціологи, а і економісти. Дослідження цього явища носить міждисциплінарний характер.

Аналіз останніх наукових досліджень. Феномену довіра присвячено роботи таких провідних вчених як Б. Барбер, А. Вайгерт, О. Вільямсон, Х. Гарфінкель, Е. Еріксон, К. Ерроу, Р. Інглхарт, Дж. Колеман, Ю.В. Латов, В.О. Рукавішніков, А. Селігмен, Н. Такаші, Х. Шрадер, Ф. Фукуяма. Серед українських вчених цю проблему розглядають В. Дементьєв, В. Мельник. Слід зазначити, що у своїх дослідження В. Мельник також приділяє увагу і феномену недовіра, якому взагалі економісти до недавнього часу практично не приділяли уваги [1]. Відмітимо, що цій нормі людської поведінки навіть психологи почали приділяти увагу не так давно. Сьогодні, провідні психологи розглядають цей феномен як амбівалентний – довіра/недовіра, то б то людина одночасно може відчувати почуття довіри та недовіри до одного і того ж суб'єкту. Амбівалентність (подвійність) почуттів психологи вважають

звичайним явищем у поведінці людини. Отже, при дослідженні норми довіра як елементу конституції економічної системи, виходячи з амбівалентності людських почуттів, слід також приділити увагу і феномену недовіра.

Метою роботи є теоретичні та емпіричні дослідження ролі, яку відіграє довіра/недовіра у функціонуванні соціально-економічної системи країни.

Викладення основного матеріалу дослідження. За твердженнями психологів довіра та недовіра є тими базисними нормами поведінки, які обумовлюють розвиток інших видів відносин особистості, в першу чергу, до себе та до оточуючого середовища [2,3].

Норма довіра/недовіра має ряд суттєвих функцій, які забезпечують функціонування та відтворення суспільства у цілому. До цих функцій належать:

- 1) відтворення соціально-економічної системи;
- 2) забезпечення самоорганізації суспільства;
- 3) регулювання між особистих зв'язків;
- 4) стабілізаційна;
- 5) підтримка соціальних норм та моральних основ;
- 6) соціального пізнання;
- 7) забезпечення самовизначення особистості як життєвої, так і соціальної [2-5].

Крім того, відзначимо, що довіра і недовіра, кожний із цих феноменів має свої специфічні функції. Так довіра створює умову для розвитку особистості, який відбувається під час взаємодії суб'єкта з оточуючим середовищем та іншими особистостями. Серед специфічних функцій довіри виділимо наступні:

- 1) комунікативна;
- 2) розвиваюча;
- 3) інтеграційна.

Що стосується феномену недовіра то він в першу чергу сприяє збереженню суб'єкта як фізичної особи, так і його оточуючого середовища. Отже, специфічною функцією цієї норми є:

- 1) захисна функція (збереження особистості та соціально-економічної системи) [2-5].

За результатами проведених досліджень нами виявлено, що норма довіра/недовіра в своїй основі є ієрархічною і складається із 3-х рівнів.

До першого рівня відноситься базисна довіра\недовіра. Вона є результатом суб'єктивної оцінки, індивідуального сприйняття оточуючого середовища через призму особистої системи цінностей, моральних норм, потреб та культури. На цьому рівні довіра/недовіра носить персоніфікований характер. Це означає, що на цьому рівні норма застосовується до вузького кола близьких та знайомих людей. Такі відносини довіри/недовіри притаманні «традиційним» суспільствам. Базисна довіра є тим початковим пунктом для формування інших рівнів ієрархії.

Другий рівень – базова міжособистісна довіра/недовіра. Вона є результатом дії традицій, звичаїв та культури конкретного суспільства і відображається через систему неформальних норм, які підтримують прийнятий рівень довіри/недовіри у ньому. Як правило, система неформальних норм для кожного конкретного суспільства є унікальною. Безперечно, окремі норми будуть мати схожість, але їх комбінація є унікальною. За допомогою базової загальнолюдської довіри/недовіри особистість може установити відносини з незнайомою людиною із цього суспільства. Отже, на цьому рівні довіра/недовіра є деперсоніфікованою. Слід зазначити, що неформальні норми можуть з часом трансформуватися у формальні шляхом закріплення їх в законодавчих актах. Крім того, при імпорті формальних норм неформальні виступають тією базовою основою від якої залежить будуть діяти нові закони в цьому суспільстві, чи ні.

На третьому рівні діє інституціоналізована (інституціональна) довіра/недовіра. Цей феномен є результатом закріплення першого і другого рівня у формальних нормах суспільства. Дія інституціональної довіри/недовіри проявляється у макроінституті права через систему законодавчих актів, що регулюють життєдіяльність суспільства у цілому. Цей рівень довіри/недовіри відіграє вагомую роль у формуванні громадянського суспільства, оскільки він регламентує законність господарської та суспільної діяльності. Інституціональна довіра/недовіра є деперсоніфікованою.

Нами проведено оцінку рівня довіри у суспільстві за двома показниками «Міжособистісна довіра», що означає довіру до інших членів суспільства та «Інституціональна довіра», який вимірює довіру до політичних, громадських та комерційних організацій. Індекси розраховані на основі опитувань проведених міжнародною та європейською організаціями, які досліджують цінності в різних країнах [6,7]. Нами розраховано індекси для 60 країн у 1999 році та 45 країн у 2008 році.

«Індекс Міжособистісна довіра» розраховано як середньозважену за двобальною шкалою, за наступним питанням:

Як Ви вважаєте, більшості людей можна довіряти чи потрібно бути дуже обережним у стосунках з людьми?

1 – більшості людей можна довіряти;

2 – необхідно бути дуже обережним у стосунках з людьми.

Індекс «Інституціональна довіра» складається із 14 показників, які розраховано окремо як середня. Всі базові показники характеризують один фактор – рівень довіри громадян до деяких організацій та громадських інститутів і тому можуть бути об'єднані в одному індексі. Підтвердженням внутрішньої узгодженості вимірювальної шкали слугує коефіцієнт альфа Кронбаха, що дорівнює 0,703 у 1999 році. «Індекс інституціональна довіра» є середньгеометричним із субіндексів «Довіра до недержавних інститутів», «Довіра до політичних інститутів», «Довіра до міжнародних організацій» та «Довіра до великих компаній». Субіндекси розраховані як середні величини з показників, що входять до їх складу за чотирьох бальною шкалою. Агрегований індекс «Інституціональна довіра» розраховано як середня геометрична за наступним питанням:

1) я назву Вам деякі організації та громадські інститути. Скажіть, наскільки Ви довіряєте кожній з них: повністю довіряєте, деякою мірою довіряєте, не дуже довіряєте або зовсім не довіряєте?

Церква; Збройні сили; Преса; Профспілки; Міліція; Парламент; Державні служби; Система соціального забезпечення; Європейський Союз; НАТО; Організація Об'єднаних Націй (ООН); Великі компанії; Організації з охорони довкілля; Політичні партії.

Відповідь: 1 – повністю довіряю; 2 – деякою мірою довіряю; 3 – не дуже довіряю; 4 – зовсім не довіряю.

Всі індекси мають різні оціночні шкали. Отже, всі показники необхідно привести до однієї оціночної шкали, що дозволить нам проводити різні математичні та статистичні операції. Нами обрана десятибальна оціночна шкала. Результати розрахунків за 1999 рік наведено у таблиці 1.

Таблиця 1. Індекс «Міжособистісна довіра» та Індекс «Інституціональна довіра» за 1999 рік

Країна	Індекс Міжособистісна довіра	Недержавні інститути та організації	Політичні інститути	Міжнародні організації	Індекс Інституціональної довіри
1	2	3	4	5	6
Албанія	3,19	5,03	5,34	7,71	5,92
Алжир	2,01	5,35	5,65	2,70	4,34
Аргентина	2,38	4,47	3,43	4,87	4,21
Австрія	4,05	4,84	5,50	4,59	4,96
Бангладеш	3,12	7,80	7,24	8,05	7,69
Білорусь	4,77	5,30	4,87	4,69	4,94
Бельгія	3,76	4,69	4,93	5,07	4,89
Болгарія	3,43	4,07	4,78	5,02	4,60
Канада	4,50	5,23	5,85	5,94	5,66
Чилі	3,05	5,78	5,09	5,74	5,53
Китай	5,91	6,08	7,12	4,87	5,95
Хорватія	2,66	4,74	5,13	5,32	5,06
Чеська республіка	3,15	4,13	4,22	5,10	4,46
Данія	6,99	5,29	6,07	5,24	5,52
Естонія	3,06	4,86	4,69	4,63	4,72
Фінляндія	6,22	5,35	6,17	4,63	5,35
Франція	3,00	4,69	5,34	5,27	5,09
Німеччина	4,13	4,81	5,39	5,20	5,13
Греція	3,14	4,07	4,36	2,98	3,75
Угорщина	2,97	4,38	4,97	5,64	4,97
Ісландія	4,70	5,39	5,97	5,54	5,63
Індія	4,69	6,26	5,94	5,71	5,96
Ірландія	4,22	5,40	5,94	5,99	5,77
Італія	3,94	5,19	5,25	6,11	5,50
Японія	4,88	4,51	5,00	5,89	5,10
Корея, Республіка	3,46	5,38	5,01	5,93	5,43
Киргизька Республіка	2,50	5,24	4,61	5,40	5,07
Латвія	2,54	5,23	4,83	4,60	4,88
Литва	3,24	5,38	4,29	4,79	4,80
Люксембург	3,34	5,19	5,90	5,98	5,68
Македонія	2,22	4,08	4,03	4,29	4,13
Мальта	2,86	5,74	5,80	5,56	5,70

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5	6
Мексика	2,92	5,29	4,16	4,57	4,65
Молдова	2,32	5,45	4,93	6,43	5,57
Марокко	3,12	5,18	5,01	2,72	4,13
Нідерланди	6,38	5,26	5,41	5,26	5,31
Нігерія	3,30	7,28	5,46	6,90	6,50
Перу	1,96	5,04	3,82	5,35	4,69
Філіппіни	1,76	6,63	6,44	6,57	6,55
Польща	2,70	5,56	5,32	5,52	5,47
Португалія	1,90	5,94	5,79	6,14	5,95
Пуерто-Ріко	3,04	5,95	5,20	6,78	5,94
Румунія	1,91	5,56	4,89	4,68	5,03
Російська Федерація	3,13	4,31	4,50	3,05	3,90
Сербія і Чорногорія	2,78	4,46	4,93	2,86	3,97
Сінгапур	2,52				
Словацька Республіка	2,41	5,55	5,26	4,93	5,24
Словенія	2,95	5,02	4,75	4,98	4,91
Південно- Африканська Республіка	2,06	6,77	6,01	6,23	6,33
Іспанія	4,47	4,71	5,22	4,85	4,92
Швеція	6,97	5,23	5,65	5,09	5,32
Танзанія	1,73	7,35	7,43	7,72	7,50
Туреччина	1,61	4,96	5,65	4,33	4,95
Уганда	1,69	6,94	6,81	6,70	6,82
Україна	3,45	4,84	4,75	4,78	4,79
Великобританія	3,68	4,29	5,82	5,16	5,05
США	4,22	5,49	6,09	5,76	5,77
Венесуела	2,43	5,65	4,87	5,20	5,23
В'єтнам	4,70	6,00	8,45	6,23	6,81
Зімбабве	2,07	6,86	6,01	5,53	6,11

За даними наведеними у табл. 1 неможливо стверджувати, що високий рівень загальнонародської довіри притаманний виключно країнам з розвинутим громадянським суспільством та значними економічними досягненнями. Так, наприклад, Сінгапур та Мальта належать до високорозвинутих країн, але мають низький рівень довіри, що дорівнював у 1999 р. 2,52 та 2,86 відповідно. Водночас, Китай, який відноситься до транзитивних країн має високий рівень довіри – 5,9. Високий рівень загальнонародської довіри демонструють країни Північної Європи, так у Данії він дорівнював 6,99, а у Швеції – 6,97. Якщо продовжити наш порівняльний аналіз за географічним розташуванням країн, то можна спостерігати наступні результати. Країни, які мають низький рівень міжособистісної довіри за переважною більшістю розташовані на

Африканському та Латиноамериканському континентах. Найбільший рівень міжособистісної довіри спостерігається в країнах Північної Європи. Що стосується рівня інституціональної довіри, то ми не можемо згрупувати країни за географічною приналежністю, досить великі розбіжності за досліджуваною ознакою у країн, що належать до одного регіону.

Проведені нами статистичні дослідження зв'язку між рівнем особистісної довіри, інституціональної довіри та рівнем добробуту виявили досить цікаві факти. Рівень добробуту вимірюється «Індексом розвитку людського потенціалу» [8]. Загалом підтверджено значний кореляційний зв'язок між рівнем особистісної довіри та рівнем соціально-економічного розвитку країни, що було встановлено Р. Інглхартом ще 1970-х роках. Згідно наших розрахунків у 1999 році кореляція Пірсона складала 0,389, а непараметрична кореляція Спірмана на той самій вибірці складала 0,582, що означає більш сильний нелінійний зв'язок. Але ми звернули увагу на той факт, що у своїх дослідженнях Р. Інглхарт вказує на те, що для Росії цей зв'язок не виявлено [9]. Для подальшого дослідження цього факту країни із нашої вибірки були згруповані у чотири групи за рівнем соціально-економічного розвитку згідно класифікації «Індексу розвитку людського потенціалу». Наступним кроком ми провели статистичний аналіз для кожної групи та отримали досить цікаві результати, які наведено у табл. 2.

Таблиця 2. Взаємозв'язок між довірою та соціально-економічним розвитком, (кореляція Пірсона, Спірмена)

	Міжособистісна довіра	Інституціональна довіра	Довіра до недержавних інститутів та організацій	Довіра до політичних інститутів	Довіра до міжнародних організацій	Довіра до великих компаній
<i>Вибірка країн загальна</i>						
Індекс розвитку людського потенціалу (Пірсона)	0,389	- 0,387	- 0,533	- 0,292	- 0,279	- 0,464
Індекс розвитку людського потенціалу (Спірмена)	0,582					

Продовження таблиці 2

<i>Вибірка країн з дуже високим індексом розвитку людського потенціалу</i>						
Індекс розвитку людського потенціалу (Пірсона)	0,600					0,681
Індекс розвитку людського потенціалу (Спірмена)	0,695	0,448				
<i>Вибірка країн з низьким індексом розвитку людського потенціалу</i>						
Індекс розвитку людського потенціалу (Пірсона)	0,975					

Зв'язок міжособистісною довірою та добробутом виявлено лише для країн, які належать згідно класифікації до групи «країни з дуже високим індексом розвитку людського потенціалу», а також для «країн з низьким індексом розвитку людського потенціалу», для країн з «високим», «середнім» такого зв'язку не виявлено. З огляду на отримані результати ми можемо висунути деякі припущення. По-перше, міжособистісна довіра має певний взаємозв'язок з добробутом, але не причинно-наслідковий. По-друге, рівень міжособистісної довіри є віддзеркаленням соціокультурного середовища країни та ціннісних установок людини.

Як видно із табл. 2 кореляційний зв'язок між інституціональною довірою, її субіндексами та «Індексом розвитку людського потенціалу» є оберненим для загальної вибірки. Але парадоксальність ситуації складається в тому, що для групи країн «з дуже високим індексом розвитку людського потенціалу» він є прямим, а для інших груп – не значимий. За результатами цих досліджень можливо зробити наступні припущення: інституціональна довіра має певний вплив на рівень соціально-економічного розвитку лише в тих країнах в яких є розвинуте громадянське суспільство та склалась ліберальна політична культура.

Що стосується України, то вона відноситься до групи країн «з високим індексом розвитку людського потенціалу» з середнім рівнем міжособистісної та інституціональної довіри. У випадку нашого суспільства такий рівень міжособистісної довіри пояснюється попереднім історичним розвитком, геополітичним розташуванням на «перехресті торгівельних шляхів різних

цивілізацій». Рівень інституціональної довіри в нашій країні формувався водночас із становленням ліберальної політичної культури та в умовах несформованого громадянського суспільства.

Висновки. Таким чином, функціонування норми довіра тісно пов'язане з соціокультурним середовищем, рівнем розвитку громадянського суспільства та добробутом країни. Для кожної країни це унікальне поєднання, яке вимагає при формуванні соціально-економічної політики конкретної держави індивідуальних заходів, що відповідають існуючому середовищу.

Отриманні результати можуть бути використанні для подальшого теоретичного дослідження ролі довіри у розвитку та функціонування суспільства. Проведений крос-культурний аналіз дозволить більш детально проаналізувати взаємозв'язок між різними рівнями довіри та соціально-економічним розвитком країни і її інституціональним середовищем. Подальші теоретичні та емпіричні дослідження інституціонального середовища українського суспільства дозволять виявити вузькі місця його розвитку та розробити рекомендації щодо їх усунення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мельник В.П. Факторы доверия и недоверия в хозяйствовании / Наукові праці Донецького національного університету. Серія: економічна. Випуск 37-1. – Донецьк, ДонНТУ, 2009. – С.71-79.
2. Купрейченко А.Б. Психология доверия и недоверия. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2008. – 571 с.
3. Зинченко В. П. Психология доверия. — 2-е исправленное и дополненное издание. – Самара: Издательство СИОКПП, 2001. — 104 с.
4. Селигмен А. Проблема доверия [Текст]. Перевод с англ. И. И. Мюрберг, Л. В. Соболевой. – М.: Идея-Пресс, 2002. – 256 с.
5. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию. Перевод с англ. Д. Павловой, В. Кирющенко, М. Колопотина. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2004. – 736 с.
6. Data & Documentation / Documentation / Downloads [Електронний ресурс]: Сайт «World Values Survey». – Режим доступу: URL: <http://www.worldvaluessurvey.org/>

7. Data and Documentation [Електронний ресурс]: Сайт «European Social Survey». – Режим доступу: URL: <http://www.europeansocialsurvey.org/>
8. Human Development Report. Getting and using the data [Електронний ресурс]: Сайт ПРООН. – Режим доступу: <http://hdrstats.undp.org/en/tables/>. – Загол. з екрана.
9. Inglehart R., Baker W. Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values [Електронний Ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://webuser.bus.umich.edu/wayneb/pdfs/culture/ModernizationCulturalChange.pdf> – Загол. з екрана.